

το έρμα

περιοδικό
Λόγου και
Κριτικής

02

Νίκος Κατσαούνης
Η εσχατολογική προσδοκία
και οι θεολογικές διαστάσεις
του πολιτικού

Φιλήμονας Πατσάκης
Το σύνταγμα δεν μεταρρυθμίζεται

Τζόρτζιο Αγκάμπεν
Στοιχεία για μια θεωρία
της αποσυντάσσουσας δύναμης

Χρήστος Μαρσέλλος
Παναγιώτης Κονδύλης II

Αλέξανδρος Κιουπκιολής
Ο παλιός-και-νέος κόσμος
των κοινών: ζητήματα αναλλακτικής
πολιτικής στρατηγικής

Γιώργος Μερτίκας
Εμμανουέλ Σεγιές
Η αισθητική της επανάστασης

Στέφανος Ροζάνης
Φαντασία και δημιουργία

Αλέξανδρος Σχισμένος
Σημειώσεις για τον ερωτικό χρόνο

Ορέστης Τάτσης
Το υπάρχον και η ετερότητα

Κωνσταντίνος Τζαμώτης
Σαλτιμπάγκοι και νευρόσπαστα

Η γραφή και
η ανάγνωση
ως δυνατότητες
της ελευθερίας
Διάλογος για τη
λιγοτεχνία με τους
Αρη
Μαραγκόπουλο
Κωνσταντίνο
Τζαμώτη
Δημοσθένη
Παταμάρο

Δηγήματα:
Ισαάκ Μπάσεβιτς
Σίγγερ
Γκάμπελ ο Σαλός
Χουάν Κάρλος
Ονέτι
Παρουσία

Ποίηση:
Χρήστος Νάκος
Μαρία Μάζη
Πελαγία
Φωτοπούλου

Ζωγραφική:
Αχιλλέας
Χρηστιάδης

Αλέξανδρος Σχισμένος

Σημειώσεις για τον ερωτικό χρόνο¹.

Ο Marcel Proust στον *Ξανακερδισμένο Χρόνο* μας δίνει μια έξοχη εικόνα του νεωτερικού ανεκπλήρωτου έρωτα:

«Από αυτή τη στιγμή εκείνη έχει καταλάβει ότι, αν του προσφέρει μόνο τη συντροφιά ή τη φιλία της, αυτή η εύνοια θα φανεί τόσο σημαντική σε εκείνον που έχει πιστέψει ότι την έχει χάσει, ώστε αυτή μπορεί να αποφύγει να του παραχωρήσει κάτι περισσότερο και να επωφεληθεί από τη στιγμή που αυτός, μην μπορώντας πια να μην τη βλέπει, θα είναι πρόθυμος να τελειώσει με κάθε θυσία τον πόλεμο...»

Ο εραστής εδώ παρουσιάζεται παγιδευμένος και όμηρος στον ιδιωτικό χρόνο της ερωμένης. Η ερωτική σχέση περιγράφεται σαν Πόλεμος και η απειλή της Στέρησης ισοδυναμεί με την περιφρόνηση της Θυσίας, αποτέλεσμα της οποίας δεν είναι η σωτηρία, αλλά η υποτέλεια. Η ερωμένη του νεωτερικού

¹ Δημοσιεύτηκε στο Περιοδικό Λόγου και Κριτικής, *Το Έρμα*, τχ.2, Ιούνιος 2017, σελ. 137-148.

ανεκπλήρωτου έρωτα δεν είναι το απρόσιτο αντικείμενο του πνευματικού πόθου όπως η Δέσποινα του ιπποτικού μυθιστορήματος, ούτε το παιγνιώδες υποκείμενο του σωματικού πόθου. Είναι το ενεργό υποκείμενο της ψυχικής άρνησης.

Ο εραστής δεν έχει να αντιμετωπίσει την ετερονομία των ψυχών, ούτε την ετερότητα των σωμάτων, αλλά την ανυπέρβλητη άρνηση μιας εχθρικής αυτονομίας. Ο δρόμος εκπλήρωσης του Έρωτα μπλοκάρεται από το ίδιο το αντικείμενο του πόθου, την ερωμένη, η οποία, ως αυτόνομη υποκειμενικότητα, είναι επίσης το υποκείμενο της άρνησης.

Μετά την θανάτωση του Θεού και την εσωτερίκευση του Θανάτου², ο νεωτερικός ανεκπλήρωτος έρωτας εμφανίζεται ως η ετερονομία της σχέσης, η ετερονομία του Εγώ που προκύπτει ως αρνητικότητα της αυτονομίας του Άλλου.

Κι όμως, στην νεωτερική ερωτική σχέση, η οποία δομείται σαν Πόλεμος, δεν υπάρχει χώρος παρά μόνο για την επισφαλή κυριαρχία του ενός επί του άλλου, για τον αναδιπλασιασμό της ετερονομίας.

Ακόμη και 'εκπληρωμένος', ο νεωτερικός έρωτας παραμένει ετερόνομος, καθώς η εκπλήρωση ισοδυναμεί με την συμβολική Θυσία του εαυτού. Ακόμη και μετά τη 'νίκη', μία σχέση που δομήθηκε μέσα στην ετερονομία της πολεμικής προσπάθειας ακυρώνει και τις δύο αυτονομίες ως επίπλαστες, και ο Πόλεμος συνεχίζεται.

Υπ' αυτή την έννοια, η ερωτική σχέση, αν συγκροτείται με όρους Κυριαρχίας μένει ουσιαδώς ανεκπλήρωτη, αφού βαθαίνει και οχυρώνει την ψυχική απομόνωση ακόμη και την στιγμή της σωματικής συνεύρεσης. Σαν ουσιαδώς ανεκπλήρωτη, ισχύει μόνο στο βαθμό που δεν εκπληρώνεται, σαν πόθος εκπλήρωσης του απρόσιτου. Ο εραστής νιώθει τον έρωτά του να μεγαλώνει όσο τείνει προς την εκπλήρωση, αλλά να εξατμίζεται όταν

² Το 1915, ένα χρόνο μετά το ξέσπασμα του Πολέμου, ο Φρόντ, στις *Επίκαιρες παρατηρήσεις για τον πόλεμο και τον θάνατο*, ανακαλύπτει μία έτερη της ερωτικής ενόρμησης κινητήρια αρχή, την ενόρμηση του θανάτου, πέρα από την αρχή της ηδονής (το 1920 ο Φρόντ δημοσίευσε την ομότιτλη μελέτη). Η ιστορία του πολιτισμού αρχίζει να σκιαγραφείται ξανά ως ιστορία της Θυσίας.

εκπληρωθεί. Είναι η ίδια η φύση του ετερόνομου κυριαρχικού Έρωτα που δικαιώνει την άρνηση της ερωμένης.

Η ερωμένη μπορεί να διατηρεί την αυτονομία της μόνο αν είναι συνάμα αντικείμενο του πόθου και υποκείμενο της άρνησης. Τη στιγμή που εγκαταλείπει την άρνηση, χάνει την υποκειμενικότητά της, χάνει την αυτονομία της. Αυτό συμβαίνει όταν το αντικείμενο του πόθου δεν αντιμετωπίζεται ως αυτόνομη υποκειμενικότητα αλλά ως αυτόνομη αρχή ετερονομίας, υπεύθυνη για τον πόθο που προκαλεί και τον οποίο αρνείται και τον οποίο επιτείνει μέσω της άρνησής της. Σαν αρχή ετερονομίας, η άρνησή της, το ύστατο δικαίωμα της αυτονομίας της, δεν μπορεί να καμφθεί, μπορεί μόνο να εκμηδενιστεί.

Και καθώς στην ετερόνομη ερωτική σχέση τελεστής είναι το σχήμα της Στέρησης, η εκμηδένιση της άρνησης ισοδυναμεί με ακύρωση του ερωτικού πόθου της κατάκτησης. Μετά την ισοπέδωση της Καρχηδόνας οι Ρωμαίοι όργωσαν το χώμα με αλάτι. Παρομοίως, ο ετερόνομος έρωτας μόνο στην ερήμωση μπορεί να εκπληρωθεί, καθώς ορίζεται από τα απωθημένα του παρελθόντος και όχι από τις δυνατότητες του μέλλοντος.

Η κυριαρχική ερωτική σχέση ανάμεσα σε δύο αντιθετικές αυτονομίες, δείχνει πως χωρίς βλέψη και έρεισμα στην κοινωνική αυτονομία, η ατομική αυτονομία μένει ανάπηρη και επιρροπής στην ετερονομία των κυρίαρχων φαντασιακών σημασιών.

2.

Στην σύγχρονη θρυμματισμένη κοινωνία, όπου επικυριαρχεί η εκκοσμικευμένη ετερονομία των γραφειοκρατικών και κεφαλαιουχικών μηχανισμών, η αυτονομία παραμένει διακύβευμα.

Έγραφε ο Αντόρνο το 1946 : «*Η αντικειμενική διάλυση της κοινωνίας εκδηλώνεται υποκειμενικά στο γεγονός ότι η ερωτική ορμή έγινε πολύ αδύναμη για να συνδέσει τις αυτοσυντηρούμενες μονάδες, σαν η ανθρωπότητα να μιμείται τη θεωρία της φυσικής για το εκρηγνύομενο σύμπαν. Στην αναφροδισιακή απροσιτότητα της αγαπημένης ύπαρξης, που τώρα έχει γίνει ένας αναγνωρισμένος θεσμός της μαζικής κουλτούρας, αποκρίνεται ο 'ακόρεστος πόθος' του εραστή.*»³

³ Theodor Adorno, *Minima Moralia*, κεφ. 3, παρ. 107.

Η συσχέτιση που εγκαθιδρύεται από τον ερωτικό πόθο δεν καταργεί την απομόνωση των 'αυτοσυντηρούμενων μονάδων', αντιθέτως την επικυρώνει και την επιτείνει, ως βίωμα της κοινής αλλοτρίωσης. Υπό το καθεστώς της κοινωνικής ετερονομίας, ακόμη και αν υπάρχει η αμοιβαιότητα του ερωτικού πόθου που θα μπορούσε να προσφέρει το πεδίο για την σύν-θεση των αυτόνομων υποκειμένων σε έναν κοινό ερωτικό χρόνο, αυτή η αμοιβαιότητα απλώς κοινοποιεί την ιδιώτευση.

Ο Πωλ Βαλερύ προσφέρει μία εικόνα αυτού του βιώματος:

«Μόλις πιαστούν τα βλέμματα, δεν είμαστε πια ακριβώς δύο και είναι δύσκολο να μείνεις μόνος. Αυτή η ανταλλαγή βλεμμάτων (...) πραγματοποιεί σε πολύ σύντομο διάστημα μια αντιμετάθεση: το χίασμα δύο 'πεπρωμένων', δύο οπτικών γωνιών. Έτσι επιτελείται ένα είδος ταυτόχρονου αμοιβαίου περιορισμού. Παίρνεις την εικόνα μου, την εμφάνισή μου, παίρνω τη δική σου. Δεν είσαι εγώ, αφού με βλέπεις κι εγώ δεν με βλέπω. Εκείνο που μου λείπει είναι εκείνο το εγώ που βλέπεις. Κι εσένα, εκείνο που σου λείπει είσαι εσύ που βλέπω. Όσο μακριά κι αν πάμε στην γνώση ο ένας του άλλου, θα είμαστε άλλοι εφ' όσον θα αντανακλούμε ο ένας τον άλλο...⁴»

Εδώ η υπέρβαση του Εγώ σημαίνει την ανάκλαση του Εγώ πάνω στον Άλλο και η αμοιβαιότητα απλώς εξασφαλίζει την αντ-ανάκλαση του Άλλου στο Εγώ. Σε αυτή την συγκοινωνία ιδιωτικότητων, δεν υπάρχει καμία υπέρβαση της ατομικότητας, υπάρχει απλώς εξάλειψη της υποκειμενικότητας. Αντί για μία κοινή εκπλήρωση, αναδύεται μία διπλή στέρηση, αντί για μία κοινή αυτονομία μία κοινή αλλοτρίωση.

Η αποξένωση του Εγώ που αντανακλά την αποξένωση του Άλλου δεν αποτελεί υπέρβαση, αλλά αναδιπλασιασμό της αποξένωσης, καθώς το Εγώ αποξενώνεται από τον εαυτό του όχι μόνο εντός του, αλλά και εντός του Άλλου. Καθώς το Εγώ γίνεται Άλλος, δεν αναλαμβάνει τον Άλλο, ούτε εγκαταλείπει το Εγώ, απλώς ανταλλάσσουν οπτική για μία στιγμή, μία στιγμή ανταλλάξιμη βάσει της κοινής αποξένωσης. Η αποξένωση τους επιτρέπει να ανταλλαχθούν και να

⁴ Paul Valery, *Tel Quel I*, σελ.62

συγκοινωνήσουν χωρίς να επικοινωνήσουν και η αποξένωση επικυρώνεται ως κοινό έδαφος.

Η χρονικότητα που επιβάλλεται έτσι είναι μια στιγμιαία μετάθεση και απόδραση, ιδιωτική αρνητική χρονικότητα, στερημένη από θετικό περιεχόμενο. Η καθεστωτική αποικιοποίηση του ιδιωτικού χρόνου, συναφής με την κυριαρχία των οικονομικών λειτουργικοτήτων, δεν επιτρέπει τη δημιουργική σύν-θεση των απομονωμένων ατομικών χρονικοτήτων, μόνο την αρνητική σύν-δεση.

Η ετερονομία του ερωτικού χρόνου, ως αδυνατότητα εκπλήρωσης της αυτονομίας εντός της ερωτικής σχέσης, εξαρτάται άμεσα από την ετερονομία του δημόσιου χρόνου και αναδιπλασιάζει την ετερονομία του ιδιωτικού χρόνου. Στην αναζήτηση της αυτονομίας ο Έρωτας συναντάται με το Χρόνο υπό την αρχή της Ελευθερίας, ενώ στο καθεστώς της ετερονομίας ο Έρωτας συναντάται με το Χρόνο υπό την αρχή της Στέρησης.

Ο ελεύθερος Έρωτας δεν στρέφεται προς τον Άλλο ως παθητικό αντικείμενο του πόθου, αλλά συνδέεται με τον Άλλο ως ενεργό υποκείμενο αυτόνομων πόθων.

Ο έρωτας μέσα από την αναγνώριση της αυτονομίας του άλλου γίνεται υπέρβαση του Εγώ δίχως την απώλεια της υποκειμενικότητας που απαιτεί η Θυσία. Μέσα από την επιδίωξη της δι-υποκειμενικής αυτονομίας, ο Έρωτας συνυφαίνεται με την Ελευθερία, καταργώντας την Κυριαρχία της αποξένωσης. Μέσα από την ερωτική συν-θεση με τον άλλο, το ατομικό υπερβαίνεται δίχως να καταργείται μέσα στο κοινωνικό, δημιουργώντας, αντιθέτως, έναν δι-υποκειμενικό ιδιόχρονο.

Η ιδιαιτερότητα της δι-υποκειμενικής ερωτικής σχέσης γίνεται προφανής, καθώς δημιουργεί ένα ιδιαίτερο ερωτικό ιδιόχρονο μεταξύ συγκεκριμένων υποκειμένων, που διαφέρει τόσο από τον υποκειμενικό χρόνο της ψυχής, όσο και από τον δημόσιο/ιστορικό χρόνο της κοινωνίας.

Ο ελεύθερος ερωτικός χρόνος αναδύεται ως ο οντολογικός ορίζοντας του ιδιόκοσμου των ερωτευμένων, που είναι συνάμα κοινός και ιδιαίτερος, μυστικός και μοιρασμένος, προσωπικός και διαπροσωπικός. Δεν ορίζει το πεδίο τριβής της

ετερονομίας και της αυτονομίας, όπως η ψυχική και κοινωνικοϊστορική χρονικότητα, αλλά το πεδίο συνάντησης και σύνθεσης των αυτόνομων υποκειμενικών χρόνων, σε μία ερωτική στιγμή τόσο καθολική που δεν μπορεί παρά να υπερβεί το ατομικό, και τόσο προσωπική που δεν μπορεί να είναι δημόσια.

Η σύνθεση Καιρού και Διάρκειας στον ερωτικό ιδιόχρονο εμφανίζεται ως προβολή της Στιγμής στην Αιωνιότητα και ως ενστάλαξη της Αιωνιότητας στην Στιγμή. Αποτελεί βίωμα της υπέρβασης του Εγώ μαζί με τον Άλλο και όχι μέσα στον Άλλο όπως στο σχήμα της Υποτέλειας, ούτε υπέρ του Άλλου, όπως στο σχήμα της Θυσίας.

Ο ερωτικός χρόνος της αυτονομίας εμφανίζεται ως η κατεξοχήν χρονικότητα του εκπληρωμένου έρωτα, ως χρόνος συν-δημιουργίας υπό την αρχή της Ελευθερίας. Αντιθέτως, ο ερωτικός χρόνος της ετερονομίας, εμφανίζεται ως η αιωνιότητα του ανεκπλήρωτου έρωτα, ως χρόνος ιδιωτικού αποκλεισμού υπό την αρχή της Στέρησης.

3.

Κατεξοχήν σύμβολο της κατάτμησης και του ορθολογικού ελέγχου του κοινωνικού χρόνου, ιδιωτικού και δημόσιου υπήρξε το μηχανικό ρολόι. Εκτός από σύμβολο αποικιοποίησης του χρόνου το ρολόι είναι επίσης σύμβολο ιδιοκτησίας του χρόνου, υλοποίηση της σύνθεσης των δύο κεντρικών καπιταλιστικών φαντασιακών σημασιών, της κυριαρχίας και της ιδιοκτησίας.

Επιμένει ο Αντόρνο : *«Ιστορικά, η ίδια η έννοια του χρόνου έχει σχηματισθεί βάσει του θεσμού της ιδιοκτησίας. Αλλά η θέληση για κατοχή αντανακλά το χρόνο ως φόβο της απώλειας, του ανεπανόρθωτου. Ό,τι είναι, βιώνεται σε σχέση προς το δυνατό του μη είναι. Συνεπώς μετατρέπεται ακόμη περισσότερο σε κτήμα και, ακριβώς μέσα σε αυτή την ακαμψία, σε κάτι λειτουργικό, που θα μπορούσε να ανταλλαγεί έναντι άλλων ισοδύναμων κτημάτων*

{...} *Αν οι άνθρωποι δεν ήταν πια κτήματα, δεν θα μπορούσαν και να ανταλλάσσονται».*⁵

Η επικράτηση του φαντασιακού της *Ιδιοκτησίας* και της *Κυριαρχίας* διαποτίζει τις ανθρώπινες σχέσεις και, καθώς η εξατομίκευση του χρόνου συναρτάται με την ιδιοκτησία του εαυτού, η ερωτική σχέση μεταβάλλεται σε σχέση ιδιοκτησίας του Άλλου. Η κοινωνική ετερονομία επιβάλλει την αποξένωση ως εξωτερικό και εσωτερικό όριο της ερωτικής αμοιβαιότητας.

Στην παραδοσιακή πατριαρχική ετερονομία, ο άνδρας δικαιολογούσε την κυριαρχία του επί της γυναίκας ως φυσικό δίκαιο. Όμως στην νεωτερική θρυμματισμένη ετερονομία, με τον διαρκή εξεγερσιακό αγώνα του προτάγματος της αυτονομίας, το στερεότυπο της γυναικείας 'κατωτερότητας' καταρρίφθηκε. Η γυναικεία χειραφέτηση σημαίνει το δικαίωμα της άρνησης της ανδρικής κυριαρχίας. Σαν κάθε κυριαρχία που θεμελιώνεται στο φόβο, η άρνησή της σηματοδοτεί την κατάρρευσή της.

Έτσι, η άσκηση της κυριαρχίας στον νεωτερικό Έρωτα γίνεται ζήτημα αμφισβήτησης και διαρκούς διαπραγμάτευσης μεταξύ των αυτονομημένων υποκειμενικοτήτων. Όσο όμως όροι συγκρότησης της ερωτικής σχέσης παραμένουν οι σημασίες της *κυριαρχίας* και της *ιδιοκτησίας* η ερωτική σχέση δεν οδηγείται προς τον αυτόνομο ερωτικό χρόνο, αλλά προς μία νέα ετερονομία. Αφού αυτή η ετερονομία δεν μπορεί να αποδοθεί σε κάποιο από τα υποκείμενα της σχέσης, αποδίδεται στην ίδια τη σχέση.

Εδώ προκύπτει η ένταση μεταξύ *πίστης* και *απιστίας* στην ερωτική σχέση. Αυτός που *απιστεί* αμφισβητεί έμπρακτα το ιδιοκτησιακό δικαίωμα, όχι μόνο του Άλλου πάνω στο Εγώ, αλλά επίσης του Εγώ πάνω στον Άλλο. Σε μία κοινωνία όπου η ιδιοκτησία θεωρείται ανθρώπινο δικαίωμα, η ερωτική *απιστία* συχνά βιώνεται τραυματικά, σαν βία. Και φυσικά, ο άπιστος συχνά ζητεί να αποκρούσει την *απιστία* του, όχι επειδή φοβάται την τιμωρία, την άρνηση του Άλλου, αλλά επειδή φοβάται την απώλεια του δικού του ιδιοκτησιακού δικαιώματος επί του Άλλου.

⁵ Theodor Adorno, *Minima Moralia*, κεφ. 1., παρ. 49.

Ιδού το μυστικό της απιστίας : Ο έρωτας δεν επιμερίζεται, υπάρχει ολόκληρος σε κάθε ερωτική πράξη. Επιμερίζεται όμως ο χρόνος.

Και ο χρόνος είναι το κριτήριο της απιστίας, όχι ο έρωτας, ειδάλλως η απιστία θα ήταν αυτοδίκαιη. Αν το κριτήριο ήταν ο έρωτας, τότε η αυτόνομη ιδιαιτερότητα κάθε νέου έρωτα θα ακύρωνε κάθε καταγγελία για απιστία. Όμως αν το κριτήριο είναι ο Χρόνος, αυτό συμβαίνει επειδή ο χρόνος μπορεί να καταμετρηθεί, άρα είναι ο χρόνος του Άλλου, όχι η ιδιαιτερότητά του, που αποτελεί την πραγματική ιδιοκτησία.

Ποιος επιβάλλεται πλέον; Ποιος είναι ο ιδιοκτήτης του σώματος, που μπορεί να διαμαρτυρηθεί για απιστία;

Σε μια κοινωνική ζωή που δεν αυτοκαθορίζεται, η αλλοτριωμένη συνείδηση διαχωρίζεται από τα γεγονότα της ζωής, αντικαθιστώντας την τυχειότητα με τη μοιρολατρεία. Οι άνθρωποι σαν κτήματα είναι ανταλλάξιμοι, αλλά εξαιτίας της ανταλλαξιμότητάς τους, οι σχέσεις τους είναι κυριαρχικές και επισφαλείς.

4.

Πώς μπορούμε να βεβαιωθούμε ότι οι άλλοι σκέπτονται; Μπορούμε μόνο να βεβαιωθούμε ότι μιλούν και εκφράζονται και οι λέξεις είναι οι μοναδικοί φορείς της σκέψης που διατηρούνται μέσα στην απουσία. Πώς μπορούμε να αναζητήσουμε τον ερωτικό χρόνο με αρχή την ελευθερία όταν δεν αρκεί η αυτονομία του Εγώ, αλλά απαιτείται και η αυτονομία του Άλλου και η κοινωνική αυτονομία; Πώς μπορούμε να εκφράσουμε το υποκειμενικό ερωτικό βίωμα με λέξεις;

Αν επιστρέψουμε στην ατομική χρονικότητα του υποκειμένου του ερωτικού πόθου, η απάντηση θα είναι φαινομενολογική. Ο ερωτικός χρόνος μπορεί να κατανοηθεί σε βάθος μόνο ως προσωπικό βίωμα και στον ορίζοντα του προσωπικού βιώματος και αυτό ισχύει ιδιαίτερος για την περίπτωση του ανεκπλήρωτου έρωτα, όπου δεν υπάρχει συν-θεση των ερωμένων.

Φαινομενολογικά, η υποκειμενική βιωματική περιγραφή προσφέρει μία εξηγητική οδό όπου συγκλίνουν η απορητική και η εμπειρική προσέγγιση. Ωστόσο, καθώς έχει βιωματικό ορίζοντα, τείνει προς τον σολιψισμό και δεν

μπορεί να καλύψει ούτε τα ίδια της τα προθεσιακά υπό/αντικείμενα. Τείνει επίσης προς την α-χρονικότητα, καθώς το υποκειμενικό ασυνείδητο δεν έχει χρόνο και παραπέμπει τις επιθυμίες στην αιωνιότητα, που αποτελεί το κεντρικό ψυχικό φάντασμα.

Ούτε το φαινομενολογικό ερωτικό υποκείμενο μπορεί να απεξαρτηθεί από την κοινωνικοϊστορική επιρροή των κυρίαρχων φαντασιακών σημασιών. Το κοινωνικό φαντασιακό μετατρέπει το υποκείμενο δι' εαυτό σε κοινωνικό 'υποκείμενο-εν σχέσει-προς' με άλλα υποκείμενα και προσφέρει το ικανό και αναγκαίο πεδίο μετάφρασης και μετάθεσης των ψυχικών ενορμήσεων της ατομική ριζικής φαντασίας⁶.

Συνεπώς, το κοινωνικοϊστορικό μετέχει αποφασιστικά στο ερωτικό φαντασιακό, καθώς τα ψυχικά αντικείμενα της αρχής της ηδονής και της αρχής της απαγόρευσης, επενδύονται, μέσω της μετουσίωσης, σε κοινωνικές φαντασιακές σημασίες.

Τα ερωτικά αντικείμενα είναι κοινωνικά αντικείμενα, όπως τα ερωτικά υποκείμενα είναι ιστορικά υποκείμενα και η μορφή της ερωτικής ενόρμησης εξαρτάται από τις κοινωνικές απαγορεύσεις και την κοινωνική οριοθέτηση του θεμιτού και του αθέμιτου. Η ποικιλία των ερωτικών συμπεριφορών και των μορφών της ερωτικής έλξης στην εκάστοτε κοινωνία θα πρέπει να συναρτηθεί με το κυρίαρχο πλέγμα των κοινωνικών φαντασιακών σημασιών..

Είναι ο έρωτας μία απόπειρα υπέρβασης της πρωταρχικής ρήξης της πληρότητας του εαυτού ή μία απόπειρα υπέρβασης του Εγώ; Είναι μία ορμή επανασύνδεσης ή μία ορμή διάλυσης; Κεντρομόλος ή κεντρόφυγος; Κάθε προσπάθεια ορισμού μας παραπέμπει στο πρόβλημα ενός ερωτικού καθολικού, το οποίο δεν μπορεί να αναχθεί στην βιολογική γενετήσια ορμή, η οποία δεν επεξηγεί τίποτε σχετικά με το ερωτικό φαινόμενο, ούτε γενικώς ούτε ειδικώς, ούτε όμως μπορεί να διαχωριστεί από το επιμέρους, τις συγκεκριμένες εξατομικεύσεις του ερωτικού φαινομένου. Και όμως, κάθε εξατομίκευση του

⁶ Κ. Καστοριάδης, *Η Φαντασιακή Θέσμιση της Κοινωνίας*, εκδ. Ράππα, σελ. 156

έρωτα είναι μοναδική στην ιδιαιτερότητά της, αφού συνδέει, είτε δύο (ή και περισσότερες) ανεπανάληπτες και μοναδικές ανθρώπινες υποκειμενικότητες. Χάρη στην *εκαστικότητα*, (*Jeweiligkeit*) του ανθρώπινου όντος, κάθε Έρωτας είναι εξίσου *έκαστος*.

Τουτέστιν, επιστρέφουμε στον πρωταρχικό φαινομενολογικό περιορισμό, πως δεν μπορούμε παρά να ξεκινήσουμε από το προσωπικό βίωμα και όμως αυτό το προσωπικό βίωμα δεν μας παρέχει καμία σταθερή γέφυρα προς το καθολικό, το οποίο μοιάζει να εξαρτάται αποφασιστικά από το κοινωνικοϊστορικό. Είναι το ρίζωμα του ατόμου στην κοινωνία, σε κάθε περίπτωση, αλλά ενώ το ερωτικό φαινόμενο, ως φαινόμενο δι-υποκειμενικό εξαρτάται ακόμη πιο βαθιά από το κοινωνικό φαντασιακό, φαίνεται πως δεν υπάρχει κοινωνική είσοδος προς το ερωτικό βίωμα, παρά μόνο ατομική.

Ο ερωτικός χρόνος δεν μπορεί να ταυτιστεί με τον δημόσιο χρόνο.

Μπορούμε ίσως να διακρίνουμε τις ειδικές τροπικότητες του υποκειμενικού ερωτικού χρόνου. Στο βαθμό που συναρτάται από την κοινή ερωτική σχέση, η ατομική διάσταση του ερωτικού χρόνου χαρακτηρίζεται από την απροσδιοριστία, που συχνά βιώνεται ως διαστολή και συστολή των χρονικών διαστημάτων, ανάλογη προς την παρουσία του Άλλου.

Ο υπερκαθορισμός του ατομικού ερωτικού χρόνου από την αντίδραση του Άλλου είναι αμοιβαίος εντός της σχέσης εραστή-ερωμένου, αλλά διαφορετικός ανάλογα προς το επιθυμείν. Οι κυματισμοί της επιθυμίας δημιουργούν ρωγμές στον καθημερινό υποκειμενικό χρόνο λόγω της τομής της βιωματικής χρονικότητας σε πριν και μετά της ερωτικής επαφής.

Η εξάρτηση από τον υποκειμενικό χρόνο του Άλλου μπορεί να καταστεί δημιουργική συγχώνευση των αυτόνομων υποκειμενικών χρόνων εντός του ερωτικού χρόνου μόνο όταν αρχή είναι η ελευθερία και η αναγνώριση της αυτονομίας του Άλλου. Μόνο η ελεύθερη συνάρθρωση δύο ή πολλαπλών σωμάτων/ψυχών ισοδυναμεί με την διαμόρφωση ενός προσωπικού και δι-υποκειμενικού Εμείς, εντελώς διαφορετικού από το δημόσιο και συλλογικό Εμείς.

Στην αντίθετη περίπτωση, της αμοιβαίας ετερονομίας, η εξάρτηση του ατομικού ερωτικού χρόνου από τον χρόνο του Άλλου ενέχει το ρίσκο της αναβίωσης της βρεφικής ψυχικής φάσης της παντοδυναμίας του Άλλου, του μεταβατικού συνταυτισμού. Αυτός ο κίνδυνος εκφράζει τη ριζική διαφορά μεταξύ του Ανεκπλήρωτου και του Εκπληρωμένου Έρωτα, που είναι η διαφορά της κυριαρχίας από την ελευθερία, η διαφορά του ετερόνομου συν-υπάρχειν από το αυτόνομο συν-θέτειν. Ο εκπληρωμένος, αυτόνομος έρωτας εκφράζεται με την διαρκή αναδημιουργία ενός κοινού ιδióκοσμου, ενώ αντιθέτως ο ανεκπλήρωτος, ετερόνομος έρωτας σφραγίζεται με τη συγκρότηση ενός κλειστού ψευδόκοσμου.

Ο εκπληρωμένος έρωτας σηματοδοτεί μία διεύρυνση του ατομικού παρόντος, με την εγκαθίδρυση μιας ανοιχτής κοινής χρονικότητας που συνδυάζει τον καιρό με τη διάρκεια, την καθημερινότητα με την ιστορικότητα. Είναι μία διαρκής αναδημιουργία κόσμων και μία οδός αυτογνωσίας μέσω της αυθυπέμβασης του ατομικού.

Αντιθέτως, ο ανεκπλήρωτος έρωτας ορίζεται από την άρνηση και την αδιαφορία : ο απρόσιτος Άλλος γίνεται αίνιγμα και ο χρόνος του Άλλου μυστηριώδης τόπος και φαντασιακός τόπος έλξης γεμάτος από ανακυκλώσιμες προβολές απωθημένων επιθυμιών. Με την καταβύθιση της υποκειμενικής σκέψης στον Υποθετικό Λόγο, ο χρόνος του απρόσιτου Άλλου, γίνεται Υποθετικός Χρόνος, φαντασιακό στήριγμα της ετερονομίας του υποκειμένου. Αυτός ο υποθετικός ψευδόχρονος προκύπτει ως εκκένωση του υποκειμενικού Χρόνου λόγω της φαντασιακής παρασίτωσης επί του Άλλου. Εμφανίζεται ως κυριαρχία του φαντάσματος ενός υποθετικού χρόνου επί του βιωμένου χρόνου. Ο υποκειμενικός χρόνος γεμίζει με το κενό της απουσίας, το οποίο συμβολίζει την αρχή της Στέρησης και εκφέρεται ως άρνηση.

Η άρνηση ως στέρηση προκαλεί άγχος και λειτουργεί ως απώλεια του ελέγχου της μελλοντικής συνιστώσας του υποκειμενικού χρόνου. Πολλές φορές οι άνθρωποι εκφράζουν τις επιθυμίες τους όχι για να ανοιχτούν, αλλά για να εκβιάσουν την αντίδραση των άλλων. Αυτή είναι και η δυναμική της ετερονομίας.

Καθώς όμως το ενεργεία παρόν συντίθενται από δυνάμει παρελθόντα ανάλογα προς τα δυνάμει μέλλοντα, η εγκατάλειψη του μέλλοντος στην δικαιοδοσία του Άλλου μοιάζει με εγκατάλειψη του Εγώ, ενώ αποτελεί αναπαραγωγή της θεμελιώδους αποξένωσης του Εγώ από τον εαυτό του. Το άγχος της ετερόνομης συνείδησης είναι που συνδέει τον Έρωτα με την θυσία εαυτού, που συνδέει τον Έρωτα με το Θάνατο.

Ο έρωτας όμως δεν έχει να κάνει με τη ζωή και το θάνατο, αλλά με τον πόθο υπέρβασης του ατομικού. Εκπληρώνεται τη στιγμή του ενεργεία παρόντος ως πολλαπλότητα του εν δυνάμει μέλλοντος, μία πολλαπλότητα δυνατοτήτων όχι ατομική, αλλά δι-υποκειμενική, αναγνώριση της αυτονομίας του Άλλου ως προϋπόθεση της αυτονομίας του Εγώ.

Έτσι, η ελευθερία αναδεικνύεται ως η μόνη καθοριστική αρχή του εκπληρωμένου ερωτικού χρόνου και ο έρωτας ως καθοριστική αρχή του ελεύθερου δι-υποκειμενικού χρόνου.